

بنیاد ایران‌شناسی

خلیج فارس، قلب جهان

تألیف

محمد حسن نامی

فهرست نویسی براساس اطلاعات فیبا

سرشناسه	:	نامی، محمدحسن، ۱۳۳۳ -
عنوان و نام پدیدآور	:	خلیج فارس، قلب جهان / تألیف محمدحسن نامی.
مشخصات نشر	:	تهران: بنیاد ایران شناسی، ۱۳۹۴.
مشخصات ظاهری	:	۲۲۷ ص.: نقشه.
شابک	:	978-964-8776-92-8
وضعیت فهرست نویسی	:	فیبا
یادداشت	:	کتابنامه: ص. ۲۲۰-۲۲۷؛ همچنین به صورت زیرنویس.
موضوع	:	خلیج فارس
موضوع	:	خلیج فارس -- جنبه های استراتژیکی
موضوع	:	خلیج فارس -- تاریخ
موضوع	:	خلیج فارس، منطقه
شناسه افزوده	:	بنیاد ایران شناسی
رده بندی کنگره	:	DSR۲۱۳۴/ان ۸۱۰۳۹۴
رده بندی دیویی	:	۹۰۵/۱۳۵
شماره کتابشناسی ملی	:	۲۰۰۶۳۵۵

عنوان کتاب: خلیج فارس، قلب جهان

تألیف: محمدحسن نامی

صفحه آرای و نظارت بر چاپ: مونا طوسی

ویراستار: فاطمه محمد

حروفچینی: زینب خیردوست

لیتوگرافی، چاپ و صحافی: ایرانچاپ

شمارگان: ۱۰۰۰ جلد

نوبت چاپ اول: ۱۳۹۴

قیمت: ۱۵۰۰۰۰ ریال

شابک: ۹۷۸-۹۶۴-۸۷۷۶-۹۲-۸

تهران، خیابان شیخ بهایی جنوبی، خیابان ایران شناسی

ناشر: بنیاد ایران شناسی

کلید حقوق مادی و معنوی این اثر متعلق به بنیاد ایران شناسی است.

فهرست مطالب

۱۱	پیشگفتار
۱۳	مقدمه
۱۷	موقعیت جغرافیایی خلیج فارس
۱۹	اهمیت - ایج فارس
۲۲	خلیج فارس فلمر و تجارت و رقابت تمدنهای باستانی
۲۲	قدیمیترین بندر ناهاها - مراکز راهبردی خلیج فارس
۲۳	الف) بندرگاه دیلمون
۲۴	ب) مکن و ملوخ
۲۴	ج) لیان بندرگاه عیلامی در خلیج فارس
۲۶	خلیج فارس در بستر تاریخ
۲۷	خلیج فارس و ایران باستان
۳۰	بنادر مهم خلیج فارس در دوره ساسانیان
۳۲	خلیج فارس در دوره اسلامی
۳۲	الف) تصرف بحرین
۳۳	ب) فتح عمان
۳۳	ج) فتح جزیره قشم (ابركاوان)
۳۴	ایران پس از اسلام و تسلط بر خلیج فارس

- ۳۵ خلیج فارس عرصه رقابت قدرتهای جهانی و منطقه‌یی
- ۳۵ ۱. هجوم پرتغالیها به خلیج فارس
- ۳۹ اخراج پرتغال از خلیج فارس
- ۴۰ ۲. حضور هلندیها در خلیج فارس
- ۴۲ ۳. حضور دانسه در خلیج فارس
- ۴۲ ۴. انگلستان و حضور طولانی در خلیج فارس
- ۴۶ خروج انگلستان از خلیج فارس
- ۴۶ ۵. حضور آمریکا در خلیج فارس
- ۴۷ اجرای دکترین نیکسون- کسینج
- ۵۱ خلیج فارس در قرن بیست و یکم و آغاز عصر ژنواکریسمیک
- ۷۲ خلیج فارس و مفهوم امنیت انرژی
- ۸۰ نظام بین‌الملل، آمریکا و امنیت انرژی خلیج فارس
- ۹۵ چشم‌انداز آینده
- ۹۵ الف) برقراری نظم یکجانبه امنیتی آمریکا در خلیج فارس
- ۹۵ ب) برقراری نظام موازنه قوا برای حفظ امنیت در خلیج فارس
- ۹۶ ج) برقراری نظم چندجانبه در خلیج فارس
- ۹۶ ایران و امنیت انرژی جهان
- ۱۰۱ رویکرد ایران نسبت به امنیت منطقه خلیج فارس

- ۱۰۴ ۱. ایجاد نظام امنیت جمعی
- ۱۰۵ ۲. ایجاد یک نهاد امنیتی ویژه جهت تضمین استمرار انرژی
- ۱۰۵ ۳. ایجاد سازمان ضد تروریسم منطقه‌ای
- ۱۰۷ مسئله هسته‌ای ایران و امنیت خلیج فارس
- ۱۰۹ بررسی جایگاه نظامی - ژئواستراتژیک خلیج فارس
- ۱۱۲ منطقه راهبردی - نظامی خلیج فارس و تنگه هرمز
- ۱۱۳ اهداف نظامی - راهبردی خلیج فارس
- ۱۱۸ اهداف نظامی - راهبردی آمریکا در خلیج فارس
- ۱۲۱ آمریکا و نقش ژاندارمی منطقه خلیج فارس
- ۱۲۹ راهبرد سایر قدرتها (اروپاییان) در خلیج فارس
- ۱۳۳ راهبرد ناتو در خلیج فارس
- ۱۳۵ روسیه و رقابت در خلیج فارس
- ۱۳۷ چین و اهمیت راهبردی خلیج فارس
- ۱۴۰ الف) ملاحظات اقتصادی
- ۱۴۰ ۱. توسعه بازار صادرات کالا
- ۱۴۱ ۲. استمرار دریافت نفت از منطقه
- ۱۴۱ ۳. توسعه و اصلاحات در مناطق شمال غربی چین
- ۱۴۲ ب) ملاحظات امنیتی

۱. همراهی قدرتهای بزرگ در ورود به منطقه ۱۴۲
۲. بهره‌برداری نظامی ۱۴۳
- جغرافیای نظامی راهبردی خلیج فارس ۱۴۵
- پایگاههای آمریکا و ناتو درون خلیج فارس ۱۵۰
۱. پایگاه بحرین (قلب خلیج فارس) و جزایر نظامی- راهبردی آن ۱۵۱
- بحرین و پایگاههای نظامی آمریکا ۱۵۲
۲. شبه جزیره مسند عمان و اهمیت راهبردی آن ۱۵۷
- پایگاههای نظامی اریه در عمان ۱۶۰
- پایگاههای پنجگانه آمریکا در عمان ۱۶۱
- گسترش پایگاههای آمریکا در سایر کشورهای منطقه خلیج فارس ۱۶۴
۱. عربستان سعودی ۱۶۴
۲. کویت ۱۶۷
۳. قطر ۱۶۹
۴. امارات متحده عربی ۱۷۳
- پایگاههای نظامی آمریکا و ناتو پیرامون خلیج فارس ۱۷۴
- موقعیت خلیج فارس و جایگاه ایران ۱۷۸
۱. تحلیل امنیت توسط قدرتهای فرامنطقه‌یی ۱۸۹
۲. مسابقه تسلیحاتی ۱۹۰

- ۱۹۱ ۳. حضور آمریکا بعنوان یک منبع تهدید
- ۱۹۵ ۴. جمهوری اسلامی ایران قدرتی منطقه‌یی در خلیج فارس
- ۱۹۶ ارزش اقتصادی و اهمیت ژئوپولیتیک خلیج فارس
- ۱۹۷ خلیج فارس و چهار عامل برجسته آن
- ۱۹۷ ۱. موتیمت جغرافیایی
- ۱۹۸ ۲. امت ر گاز
- ۱۹۸ ۳. بازار مصد
- ۱۹۸ ۴. بعد فرهنگی
- ۱۹۹ آینده و امنیت خلیج فارس
- ۱۹۹ عناصر همگرایی
- ۱۹۹ ۱. اسلام
- ۲۰۰ ۲. منابع عظیم نفتی و گازی
- ۲۰۱ ۳. محیط زیست مشترک
- ۲۰۲ ۴. امنیت مشترک
- ۲۰۲ عناصر واگرایی
- ۲۰۲ ۱. اختلافات ایدئولوژیک
- ۲۰۳ ۲. اختلافات مرزی
- ۲۰۴ ۳. عدم اعتماد و ناامنی

- ۲۰۴ ۴. رقابت برای ژاندارمی و قدرت برتر منطقه بودن
- ۲۰۵ ۵. رژیمهای سیاسی متفاوت
- ۲۰۶ تأثیر عوامل یادشده در آینده خلیج فارس
- ۲۰۷ وضعیت اقتصادی کشورهای حاشیه خلیج فارس
- ۲۰۸ منابع نفتی
- ۲۰۹ منابع گازی
- ۲۰۹ محصولات پتروشیمی
- ۲۱۱ بازرگانی و تجارت
- ۲۱۲ منابع غذایی
- ۲۱۳ معادن
- ۲۱۳ الف) معادن کشورهای حاشیه خلیج فارس
- ۲۱۴ ب) معادن خلیج فارس
- ۲۱۴ اهمیت نفت در قرن بیست و یکم
- ۲۲۰ فهرست منابع فارسی
- ۲۲۵ فهرست منابع انگلیسی

پیشگفتار

خلیج فارس یک امر مهم ترین و حساسترین مناطق جهان در نگرشهای ژئوپلیتیک و محاسبات ژئواستراتژیک میباشد. با توجه به دگرگونیهای عمیق و جاری در سطح جهان، جنگها و درگیریهای دو دهه اخیر میانه آن دعا کرد که در قرن بیست و یکم خلیج فارس بعنوان کانون اصلی محاسبات ژئواستراتژیک درآید و تعبیر کنسپیک ژئوپلیتیک هارتلند یا قلب زمین یا فضای حیاتی خاص نام گیرد.

در عصر ژئواکونومی وسایل و علل مناشه ماهیت اقتصادی مییابد و در صورتی که منازعات و اختلافات تجاری منجر به کشمکشهای سیاسی شود، چنین درگیریهایی را باید با استفاده از ابزار اقتصادی حل و فصل نمود. در تفکر ژئواکونومی نفوذ و رخنه در بازارها جایگزین پایگاههای نظامی قدرتهای بزرگ در کشورهای هدف به کار میآید.

این قلمرو ژئوپلیتیکی و ژئواکونومیکی جهان تقریباً دو سوم نفت جهان و یک سوم گاز شناخته شده جهان را در خود جای داده است. خلیج فارس بلحاظ قرار گرفتن در مسیر دریایی اقیانوس هند، دریای سرخ و دریای مدیترانه و اتصال این آبها به سواحل جنوبی ایران، بین النهرین و شبه جزیره عربستان، نقش مهمی در تأمین انرژی شرق و غرب دارد.

برآوردها حاکی از آن است که بدلیل شتاب تقاضا برای نفت در جهان، کشورهای در حال توسعه سه برابر بیشتر از کشورهای توسعه یافته نیاز به این ماده استراتژیک دارند و انتظار می رود نیاز کنونی به میزان ۴۳٪ به ۵۸٪ در سال ۲۰۲۰ م. برسد.

در واقع در قرن بیست و یکم انرژی، بخصوص نفت و گاز، بعنوان ابزار اصلی ژئواکونومیک در بستر توسعه و امنیت منطقه‌ای و بین‌المللی نقش آفرینی مینماید.

اگر چه این نقش در نیمه دوم قرن بیستم نیز کاملاً محسوس و بر کلیه فرآیندهای تصمیم‌گیری و تصمیم‌سازی کشورهای منطقه‌ای و فرامنطقه‌ای تأثیرگذار بود ولی این تأثیر در قرن بیست و یکم چند برابر خواهد شد.

با تحول گفتمان سنتی ژئواستراتژیک به گفتمان نوین براساس تئوری قدرت پیرامون مرکز انظار ژئواستراتژیک- ژئواکونومیک، نقش برتر اقتصاد در مناسبات جهانی بخوبی قابل رویت است. در این میان، نفت بعنوان خون رگهای صنعت مدرن غرب هم اکنون مهمترین و اجتناب‌ناپذیرترین ماده خام در مقایسه با سایر عوامل از جایگاه ویژه و برتری برخوردار است.

در دهه اول و دوم قرن حاضر، نفت، گاز بویژه نفت از حالت یک ماده اقتصادی خارج و بصورت یک کالای باارزش استراتژیک درآمده و در اقتصاد مدرن امروز نقش آفرینی قابل توجهی دارد و نیاز روزافزون کشورهای صنعتی به منابع انرژی بیشتر، نشان از شکلگیری نظم نوین بین‌المللی در دو دهه آینده دارد و بطور یقین در این نظام نوین، ابزار اقتصادی جایگزین ابزار نظامی خواهد شد.

وقایع پنج دهه گذشته نشان میدهد که نه تنها خلیج فارس بستر از بسیار مهم اقتصادی جهان است، بلکه امنیت جهانی هم به این بستر مهم آبی بینظیر جهان بعنوان یک دریای نیمه بسته وابسته است.

در نوشته حاضر سعی شده به این موضوع پرداخته شود که خلیج فارس تنها یک پهنه آبی و یا آبراه بلندآوازه نیست بلکه یک تاریخ است؛ آنهم تاریخی که تا عصر حاضر ادامه داشته و در آینده نیز ادامه خواهد داشت و تاریخ پرنشیب و فراز آن همواره بر تحولات جهانی تأثیرگذار بوده و نقش و تأثیر مهمی در اقتصاد امنیت و معادلات سیاسی نظامی داشته و خواهد داشت.

مقدمه

با فروپاشی اتحاد جماهیر شوروی و پایان جنگ سرد در آغاز دهه پایانی قرن بیستم و وقوع دومین واقعه ژئواستراتژیک، تحولات اساسی در نگرش قدرتها درخصوص مدیریت مناطق استراتژیک بعنوان مهمترین منطقه رهبری جهان، بوجود آمد. پس از فروپاشی دیوار برلین، دومین واقعه ژئواستراتژیک بوجود آمد. در حقیقت یکی از دو قطبی (قطب بری به رهبری شوروی و قطب بحری به رهبری آمریکا) که پس از پایان دوره آرامش^۱ بوجود آمده بود، مضمحل شد. در حال حاضر، شاخص رهبری برای کشورهای سرمایه داری و قدرتمند در صحنه بین المللی، قدرت نظامی نیست و کارکرد ژئواستراتژی بعنوان تنها گزینه در مناسبات بین المللی رنگ باخته است. دانشمندان و نظریه پردازان بریکرهای مختلفی را برای تحلیل مسائل پس از جنگ سرد و پیش بینی حوادث و رویدادهای جهان آینده دارند که بنظر میرسد رویکرد ژئواکونومی مقبولتر و با تلاش قدرتها جهت تسلط بر مناطق استراتژیک و واقع بینانه تر باشد.

ایده ژئواکونومی برای نخستین بار توسط ادوارد لوتواک وارد ادبیات سیاسی ژئوپلیتیکی جهان شد. بنظر میرسد ایده ژئواکونومی یعنی «اصالت اقتصاد و مناطق اقتصادی استراتژیک در برابر نظامیگری» لوتواک در عصر فراروی بیش از دیگر تئوریه‌ها به واقعیت نزدیک

۱. پس از پایان جنگ جهانی دوم در هشتم اوت ۱۹۴۵ م. تا هشتم اوت ۱۹۴۷ م. این دو سال به دوران آرامش مشهور شد.

است. حتی در تئوریهای ژئوپلیتیکی، نظیر «نظام نوین جهانی»، «نظام تک قطبی و چند قطبی»، «جهانی شدن»، «پایان تاریخ»، اقتصاد و مناسبات اقتصادی بنوعی در بطن تمامی اندیشه‌های ژئوپلیتیک عصر پست مدرن، نمود آشکاری دارد.

در این دوره، کشورهای قدرتمند بجای توجه محض به ژئوپلیتیک سنتی مبتنی بر توازن قوا، عمدتاً به ژئواکونومیک روی آورده و سعی میکنند به مناطق حساس جهان بجای توهمات سیاسی- نظامی، نگرشی سیاسی- اقتصادی و سپس کنترل و سلطه نظامی داشته باشند.

با تحولات گفتمان علمی ژئواستراتژیک به گفتمان نوین انطباق ژئواستراتژیک ژئواکونومیک در همه‌های اخیر، نفت و مناطق نفت خیز بعنوان خون صنعت مدرن هم اکنون مهمترین و اجتنابناپذیرترین ماده خام در تمدن صنعتی جهان در مقایسه با سایر عوامل قدرت از جایگاه ویژه برخوردار شده است. در این دوره انرژی، بویژه نفت و گاز از صورت کالای اقتصادی خارج شده بصورت یک کالای باارزش استراتژیک درآمده و از توان و نقش آفرینی بیشتری در اقتصاد مدرن سرعت رو به توسعه و نیازمند به منابع انرژی برخوردار است. پایه و بنیان این تحول (ژئواکونومیک) خبر از شکلگیری نظم نوین بین‌المللی را به همراه داشت که ابزار اقتصادی - یکپارچه اهداف نظامی میگردد. در قرن حاضر انرژی بویژه نفت و گاز بعنوان روح ژئواکونوم در فرایند توسعه، تعیین امنیت و ایجاد کشمکشهای منطقه‌ای و بین‌المللی نقش آفرینی میکند. ببارت دیگر، ارائه تئوریهای ژئوپلیتیکی، بدون در نظر گرفتن قدرت اقتصادی نمیتواند وضعیت ژئوپلیتیک قرن حاضر را تبیین نماید. از ویژگیهای آغاز هزاره سوم میلادی و عصر حاکمیت گفتمان ژئواکونومیک، افزایش اهمیت اقتصاد در عرصه جهانی است و در این میان انرژیهای فسیلی به ویژه نفت بعنوان یکی از مهمترین عناصر اقتصادی مطرح بوده که تاکنون جایگزین مناسبی برای آن پیدا نشده است. با نگاهی به نقشه منابع انرژی جهان این واقعیت بر مایان میگردد که بیش از ۷۰٪ ذخایر نفت و گاز جهان در هارتلند انرژی جهان واقع

شده‌اند. از سوی دیگر، انرژی، مهمترین عنصر در رقابتهای ژئواکونومی است که موضوع ژئوپلیتیک انرژی را بوجود آورده است.

در قرن فراوی، منطقه ژئواکونومی خلیج فارس بعنوان قلب انرژی جهان جایگاه ویژه‌ای در اقتصاد صنعتی مدرن جهان دار می‌باشد و کشورهای قدرتمند کنونی تلاش میکنند تا به هر شکل ممکن در این منطقه نفوذ کرده و بر جریان انتقال انرژی نظارت و مداخله نمایند.

در همین ستا آمریکا و اتحادیه اروپا از دهه نود میلادی استراتژی خود را بر افزایش حضور مستقیم نظامی-سیاسی در منطقه خلیج فارس قرار داده‌اند که افزایش پایگاههای نظامی در منطقه یکی از راهکارهای پایدار و درازمدت این کشورها در منطقه خلیج فارس بوده است. سایر قدرتهای منطقه به نظیر چین، ژاپن، روسیه، هند و برزیل نیز از طرق اهرمهای اقتصادی و فروش تسلیحات، نظامی بدنبال یافتن جایگاهی در خور توجه در این منطقه استراتژیک و ژئواکونومیک هستند. نژاد در این کتاب بدنبال ارائه و عرضه مدلی جدید در مناطق استراتژیک بنام مدل ژئواکونومی-ژئواستراتژی است. بنظر میرسد در قرن بیست و یکم مناطق استراتژیک جهان که حائز اهمیت اقتصادی هستند، دولتهای قدرتمند به دنبال نفوذ و نقش آفرینی بیشتر و تسلط سیاسی-حاکمی بر آن هستند تا از این طریق بتوانند امنیت انرژی و اقتصادی کشور خود را تأمین نمایند. از این رو در این کتاب امروز میتوان به مناطق ژئواکونومی دریای خزر و شمال آفریقا نیز تعمیم داد. احداث پایگاههای آمریکا و عضویت کشورهای مناطق در مشارکت برای صلح ناتو و مداخله و مدیریت بحرانهای کشورهای شمال آفریقا در این مدل قابل تحلیل میباشد. این کتاب تحلیلی است برای اثبات مدل ژئواکونومیک-ژئواستراتژیکی خلیج فارس که در بخش اول آن تلاش شده به سیر تاریخی و اهمیت استراتژیکی مناطق واقع در منطقه خلیج فارس جهت کنترل این آبراه و در ادامه اهمیت تجاری و نقش آن در حیات سیاسی و تداوم حکومتهای پیرامونی آن پرداخته شود. بخش دیگر این کتاب به حضور قدرتهای بیگانه پس از رنسانس از پرتغال تا

آمریکا اختصاص یافته و در ادامه اهمیت، موقعیت و جایگاه ژئواکونومیک خلیج فارس و انطباق ژئواستراتژی قدرتهای بزرگ و پایگاههای نظامی آنان مورد مطالعه و بررسی قرار گرفته است. امید آنکه مفید و مؤثر افتد.

محمدحسن نامی

تابستان ۱۳۹۴

www.ketab.ir